

Bányai Emőke: Változatok családra

Recenzió a

Csaláthatározó – A sokszínűség pszichológiája c. könyvről

Szerkesztette Dr. Bátky Anna és Dr. Ribiczey Nóra

Csaláthatározó címmel rendkívül érdekes és a szociális munkások számára kiválóan használható könyvet adott ki az Open Books Kiadó 2021 végén. Az egyik közösségi fórumon megtartott könyvbemutatón a szerkesztők, Dr. Bátky Anna és Dr. Ribiczey Nóra elmondták, hogy kétféle igény hozta létre ezt a könyvet. Az egyik az, hogy nem állt rendelkezésre összefoglaló magyar nyelvű irodalom arról, hogy a nukleáris családon kívül milyen formációkban nevelkednek még gyerekek; a másik az a mindennapi tapasztalat, hogy szinte minden óvodás csoportban vagy iskolai osztályban előfordul, hogy egy gyerek nem hagyományosnak tekinthető családban él. A könyv célja szerint nem definiálni akarja a családokat, hanem azzal foglalkozik, hogy milyen fajta családok vannak ma, Magyarországon – természetesen a teljesség igénye nélkül. Nem kerültek be a kötetbe például olyan, szintén gyakori családformák, mint például a nagyszülők által vezetett családok, stb.

Ahogy az alcím – *A sokszínűség pszichológiája* – is mutatja, a családok sokfélék lehetnek összetételük, keletkezésük szerint. Az egyes fejezetek egy-egy családtípust mutatnak be, a rájuk vonatkozó legfontosabb jogszabályokat, erőforrásaikat, valamint az adott családformában gyakran előforduló dilemmákat, konfliktusokat, elakadásokat. A könyv határozottan szakít a korábban széles körben elterjedt deficit-szemlélettel – egy mozaikcsalád esetében például nem azok a veszteségek kerülnek elsősorban a fókuszba, amit a benne élők átéltek, hanem azok a lehetőségek, amit ez a formáció lehetővé tesz. Míg korábban elsősorban azon volt a hangsúly, hogy a korábbi és jelenlegi családtagok között a gyerekek sokféle lojalitás-konfliktust élhetnek meg, addig ebben a szemléletben a különféle hagyományokhoz, szokásokhoz való alkalmazkodás készségére hívják fel a figyelmet, amire jelenlegi, posztmodern világunkban igencsak szükség van. Minden fejezetben esetrészletek – ún. vignetták – teszik szemléletessé, jól érthetővé a bemutatott elméleti részeket.

Az első fejezetben Danis Ildikó áttekinti a térben és időben változó család-definíciókat: „a családokról való gondolkodás történeti és kulturális hátterének néhány érdekességét foglalja össze azzal a céllal, hogy a kötetben bemutatott családformák jellegzetességeinek, folyamatainak megértéséhez tágabb elméleti keretet nyújtson az olvasók számára” (9. oldal). Napjaink legfontosabb családelméletei közül a szociális-kognitív tanuláselméletet, a szociálbiológiai teóriákat, a kötődéselméletet, a családi kommunikációelméletet, a családi rendszerelméletet, a család és a fejlődés ökológiai teóriáját, a családi fejlődéselméleteket emeli ki a szerző. Tanulmányának talán legjelentősebb állítása, hogy ugyan korábban is beszéltünk a családformák pluralitásáról, de „mára elfogadottá vált a családformák és a család jelenségek körének diverzitása, sokszínűsége” (13. oldal). A szociális munka számára kiemelten

fontos lehet „a család körül működő team” (uott) fogalma, mert a családokkal kapcsolatos beavatkozások, döntések ebben a körben fogalmazódnak meg leggyakrabban.

A család, mint szociális konstrukció a történelem során jelentős változáson ment keresztül, térben és időben rendkívül különböző társas alakzatokat tekintettek annak. Danis Ildikó tanulmánya áttekinti az európai és észak-amerikai kultúrkör családszerveződéseit annak fényében, hogy milyen változásokkal járt itt a XVIII. század végétől lejátszódó, első demográfiai átmenet; az individualista és kollektivista társadalmak családjai mennyiben működnek másképp, mint az individualisták. Áttekinti az elmúlt évtizedek legfontosabb demográfiai változásait és bemutatja a XXI. században kialakuló legfontosabb családformákat és családértelmezéseket, beleértve a nemzetközi térben élő családok jelenségét is. Értelmezési keretként a rendszerszemléletű megközelítést választja; a családi kríziseket, ezek megoldását a családi sérülékenység és a reziliencia fogalmaival értelmezi.

A következő fejezetben Pilinszky Attila és Gyetvai Anna az elvált családok, a válás utáni közös szülőség legfontosabb dilemmáit foglalja össze. A válást egy olyan folyamatnak tekintik, melynek egyes szakaszaiban más és más dinamika jellemzi a családokat, különböző problémákkal és kihívásokkal kell megküzdeniük. A válással kapcsolatos demográfiai trendek áttekintése után a tanulmány összegzi a válással kapcsolatos jogi kérdéseket; ezek után térnek rá a pszichológiai aspektusokra. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a párkapcsolat, mint alrendszer felbomlásával párhuzamosan a szülői alrendszer csak átalakul, nem szűnik meg, mivel annak a gyerekek érdekében továbbra is működnie kell. Ez persze nem konfliktus-mentes folyamat, épp ezért az összeütközések csökkentése érdekében sok elvált szülőpár inkább írásban kommunikál. A szerzők megemlítik, hogy ennek elősegítésére angolszász országokban például már olyan appok jelentek meg, melyek megkönnyítik az elvált szülők között a gyerekek ügyében történő egyeztetést, a lehető legkevesebb felületet adva a konfliktusok eszkalálódásának. A tanulmány áttekinti a leggyakrabban előforduló konfliktus-típusokat és ezek hatásait a szülők és a gyermek(ek) szempontjából. A családok támogatása, segítése a válás folyamatában többféle beavatkozási formával is lehetséges; a szerzők itt a közösszülőség-képzési programokat, a válási mediációt és a válási terápiát emelik ki, valamint bemutatják a válási folyamat és a közös szülőség intézményi szereplőit.

Hegedűs Réka tanulmánya az egyszülős családokról szól, melyek a szerző szerint éppen olyan sokfélék lehetnek, mint a többi családok. A különféle társadalmi katalizmák során nők és gyerekek maradtak, maradnak tömegével férj, illetve apa nélkül; napjainkban azonban az egyszülős család tudatosan vállalt döntés következménye is lehet. Az egyszülős családok is többfélék lehetnek: előfordul, hogy a szülő a gyermeket nem egyedül vállalta, de aktívan egy szülő van jelen a gyerek életében, ide tartoznak a szétváltan gyereket nevelők és az egyedül gyermeket vállalók is.

A tanulmány szerzője az egyszülős családok kialakulási módjainak felsorolásával (a válás és az élettársi kapcsolat felbomlása, özvegyesség, gyermekvállalás egyedül, örökbefogadás egyedülállóként, gyermeket hátrahagyó migráció) párhuzamosan áttekinti ezek nagyságrendjét, a hozzájuk tartozó jogi kereteket. A lélektani aspektusok közül elsősorban a külön élő szülő szerepével, illetve hiányával, az egyszemélyes felelősségvállalás nehézségeivel, az anyák és

apák közötti különbségekkel, a hiányzó férfi-, illetve női mintákkal, az egyszülős családokban gyakori parentifikáció jelenségével, a gyerekek leválásának folyamatával foglalkozik a szerző.

Elemzésében megjelennek a szülő esetleges új kapcsolatával járó kérdések, valamint az egyszülős családban nevelkedő gyerekek hosszú távú perspektívái is. Annak ellenére, hogy a lélektani szempontok vannak előtérben, a szerző nem feledkezik meg azokról a lehetséges anyagi nehézségekről sem, melyek gyakran sújtják az egyszülős családokat. Ezt a fejezetet is a támogatási lehetőségek széles körű áttekintése zárja.

Bogár Zsuzsa a mozaikcsaládokról szóló fejezetnek a következő címet adta: *Átláthatatlan káosz helyett harmonikusan összerakott egész*. A cím egyértelmű állásfoglalás azokkal a hiedelmekkel szemben, melyek a mozaikcsaládban a felmerülő nehézségeket hangsúlyozzák. A fejezet itt is a jogi vonatkozások áttekintésével kezdődik, ezután kezdődik a pszichológiai vonatkozások tárgyalása. A szerző szerint a később jól funkcionáló mozaikcsalád kialakítása akkor lehetséges, ha előtte lehetőség van a stabil egyszülős identitás megélésére. A kialakuló mozaikcsalád egyik fő kérdése, hogy „kinek tekinti a gyerek a szülő új partnerét?” Szintén fontos, hogy a gyerekek kapcsolata hogyan alakul; egyáltalán ki tartozik a gyerekek alrendszerébe, csak a folyamatosan ott élők, vagy a minden második hétvégét ott töltők is?

A mozaikcsaládban a gyerekek szerepei ugyanúgy átrendeződnek, mint a felnőttek: új emberekkel élnek együtt, más elvárások érvényesülhetnek velük szemben. A mozaikcsalád külső határai meghatározásánál fontos kérdés, hogy mi lesz a külön élő szülő(k) szerepe a mozaikcsaládok életében? Hogyan alakul a kapcsolat a nagyszülőkkel, a gyerekintézményekkel? Hogyan lehet megszervezni egy nagyobb családi ünnepet úgy, hogy a különféle lojalitás-konfliktusok ne tegyék tönkre az együttlét örömet? A szerző külön alfejezetekben összegzi a mozaikcsaládok lehetséges pozitív aspektusait: ilyenek a rugalmasság, a nyitottság, a tolerancia, az együttműködés, az alkalmazkodás tanulása, a több szeretetforrás, ami a nehézségekkel szembeni fontos védőfaktor. Ez a fejezet is azoknak a segítségforrásoknak az áttekintésével zárul, melyek a mozaikcsaládok számára elsődlegesen fontosak lehetnek.

Nagy Beáta Magda a gyermektelen családokról szóló fejezetét azzal a statisztikai ténnyel kezdi, hogy azoknak a nőknek az aránya, akik önként vállalják a gyermektelenséget, mint életformát, a fejlett országokban 5-10 százalék között van. Tanulmányában a heteroszexuális, tartós párkapcsolatban élők gyermektelenségének lélektani aspektusaira fókuszál, tehát nem foglalkozik például a szingli életforma kérdéseivel. Ez a csoport is nagyon heterogén, mivel a gyermektelenségnek sokféle oka lehet, melyek csak elméletben választhatók szét, az egyes párok életében azonban a különféle indokok egyszerre is jelen lehetnek. A gyermektelenséget egyfajta kontinuumként felfogó szerzők szerint vannak nők, akik fiatal koruktól úgy tervezik, hogy nem vállalnak gyereket, mások hosszú ideig próbálkoznak a gyerekvállalással, de ez egészségügyi, vagy egyéb okokból megghiúsul; esetleg addig halogatják a döntést, míg már biológiai okokból lesz lehetetlen a gyermek megfogása és kihordása.

Sokan megkérdőjelezik, hogy a gyermektelen párok családnak számítanak-e. Ezt támogatja, hogy a tartós párkapcsolatban a család funkciói közül megvalósul az érzelmi közelség és a szexuális intimitás, a pár gazdasági egységként működik, gyakran egyikük szülőjéről, vagy

más, ápolásra szoruló hozzátartozójáról együtt gondoskodnak, közös otthonban élnek, sokszor választanak olyan hivatást, melyben gyerekekkel foglalkoznak, és gyakran boldogabbak a gyerekes családoknál. A gyermek nélküli életforma általában nem egyszeri döntésen alapul, inkább egymás után meghozott döntések folyamatában alakul ki. Az önként vállalt gyermektelenség mögött meghúzódó okok közül gyakori a függetlenebb, autonómabb élet vágya, a gyerekneveléssel járó kööttségek elutasítása. Előfordul, hogy a pár mindkét tagja elkötelezett a gyermektelen életforma mellett, más esetekben egyoldalú meggyőzés, vagy hosszú alkudozás után alakul ki ez a helyzet.

A nem önként vállalt gyermektelenség is különféle előzmények után alakulhat ki. Oka lehet a meddőség, vagy az, ha valaki a reprodukív életszakaszában nem találta meg azt a partnert, akivel gyermeket mert volna vállalni. A termékenységgel kapcsolatos kezelése során minden sikertelenül záruló ciklus után a partnereknek újabb és újabb döntést kell hozniuk, hogy folytatják-e a folyamatot, ami gyakran nagy érzelmi megterheléssel jár. Az eredménytelenül végződő beavatkozási folyamat sok esetben gyászt, fájdalmat, üresség-érzést jelent, ami nemcsak a pár tagjainak, hanem a tágabb rokonságnak is megterhelő folyamat lehet, például szüleik nem élhetik meg a nagyszülővé válást. Gyakran a pár tagjai is elszigetelődnek korábbi barátaiktól, akiknek kapcsolatában sorra születnek a gyerekek, érdeklődésük a gyerekek felé fordul, szokásaik átalakulnak, a gyermeknevelés köré szerveződnek.

Cs. Ferenczi Szilvia az asszisztált reprodukciós eljárással fogant gyerekekről szóló fejezetében központi gondolat, hogy ezek az eljárások nagyon sok etikai és emberi jogi kérdést vetnek fel, melyekre nem mindenütt alakították még ki a megfelelő szabályozást. Ezekben a családokban általában már a pár hosszabb ideje szeretett volna gyermeket, de a vágyuk hagyományos módon nem valósulhatott meg. Mire az asszisztált reprodukciós eljárásig eljutnak, már számos próbálkozást, vizsgálatot, csalódást élhettek át, hosszú ideje élhetnek együtt az ezzel kapcsolatos frusztrációval, szorongással, illetve gyással. Azonos nemű párok esetén el kell dönteniük, hogy melyiküknek lesz biológiai kapcsolata a gyerekekkel. Egyedülállóként általában az idősebb, jobb anyagi helyzetű, magasabban iskolázott emberek döntenek a szülővé válás ilyen módon történő megvalósítása mellett, amit a szerző szerint általában biztonságosabbnak éreznek, mint az örökbefogadást. Ugyanakkor gyakran szorongást okoz, hogy a gyerekek nem lesz ellenkező nemű felnőtt szülő minta az életében.

Azok az anyák, akik petesejt-donorral szültek gyermeket, sokszor szoronganak a gyerekekkel való genetikai kapcsolat hiánya miatt, annak ellenére, hogy kihordták és megszülték a gyermeket. A donorsejtet igénybe vevő apák is sokszor aggódnak amiatt, hogy a gyerek nem fog hasonlítani rájuk, ezért a környezetük előítéleteivel szembesülhetnek, vagy a gyerekekkel nem tudnak olyan kapcsolatot kialakítani, amelyet szeretnének. A normalizációt segíti és a szorongásokat oldja, ha a szülők nem a hagyományosan fogant gyerekes családoktól való különbségeket, hanem a hasonlóságokat tudják a központba helyezni.

Az asszisztált reprodukciós eljárások során gyakoribb az ikerterhesség, a kis súllyal születés, illetve a magzat, az újszülött elvesztése, ami mindenképpen súlyos nehézségeket, illetve gyászt okozhat a szülőknek. Ugyancsak problémát okozhatnak azok az előítéletek, melyek a családtagok közötti genetikai kapcsolatot hangsúlyozva elítélik az asszisztált reprodukciós eljárásokat igénybe vevő családokat. A szülők számára gyakran gondot okoz annak eldöntése,

hogy beszéljenek-e a gyerekekkel fogantatása körülményeiről, és ha igen, hogyan és mikor. Hasonlóan az örökbefogadott gyerekekhez, itt is fontos a nyílt, őszinte kommunikáció, hogy a gyerek a szüleitől értesüljön erről, ne másoktól. Szerencsés, ha erre minél előbb – a gyermek életkorának megfelelő módon – sor kerül. Azoknál a családoknál, akik úgy döntenek, hogy az asszisztált reprodukciós eljárás tényéről nem beszélnek a gyerekekkel: attól tartanak, hogy a gyereket zavarná, sokkolná, ha megtudná, hogy egyik szülőjével nincs genetikai kapcsolata, vagy ha nem ismerik a donort, akkor nem tudnának válaszolni a gyerek kérdéseire. Kutatások azt mutatják, hogy az ezzel kapcsolatos titok akadályozza a nyílt kommunikációt, így mérgező hatású lehet – hasonlóképpen, mint az örökbefogadó családoknál. Az ENSZ gyermekjogi egyezménye értelmében a gyermeknek joga van tudni arról, ha nem a genetikai szülője neveli. Anonim donor esetén a gyerek identitásának alakulását megzavarhatja, ha nem tud információhoz jutni származásával, örökségével kapcsolatban. Napjainkban az internet és a DNS-tesztek lehetővé teszik, hogy az egy donortól származó féltestvérek megkereshessék egymást, amire gyakran sor kerül, és a megismerkedés nyomán lazább-szorosabb kapcsolatok alakulhatnak ki közöttük. Az internet lehetőséget ad az informális sorstárs-közösség kialakítására is; az ebben való részvétel fontos támogatást jelenthet.

Faix-Prukner Csilla és Rózsa Krisztián tanulmánya a szivárványcsaládokról *A sokszínű gondoskodás* címet viseli. A szivárványcsaládokkal kapcsolatos kérdések jelentősen átpolitizáltak, mivel domináns, esszencialista felfogást – mely a család lényegét a genetikai összetartozásban látja – a szivárványcsaládok léte erőteljesen megkérdőjelezi, és elkerülhetetlenül szembesülünk azzal a kérdéssel, hogy mitől válik a család családdá. A biológiai meghatározottsággal szemben a szivárvány családok léte azt a felfogást támogatja, miszerint a család társadalmilag konstruált fogalom.

A szivárvány családok esetében a családalapítás változatos formákban történhet: vannak olyan mozaikcsaládok, melyekben korábbi heteroszexuális kapcsolatokból származó gyerek(ek)et nevelnek, vállalhatnak gyereket mesterséges megtermékenyítéssel, társszülőként, örökbefogadással (egyedülállóként jelentkezve). A tervezett szivárványcsaládokban többnyire hosszabb előkészületek után történik meg a gyerekvállalás, a tágabb család, a környezet szempontjait is figyelembe véve. Fontos a jogi kérdések végiggondolása, mivel az örökbefogadásból a szivárványcsaládokban a jelenlegi magyarországi jogrend szerint az egyik szülő kimarad. Ugyanígy lényeges a gyerek születésnarratívájának kialakítása és a szülővé válással kapcsolatos előbújás megtervezése. A gyermekintézményekkel való kommunikáció is megtervezendő – vannak, akiknél ez kimerül abban, hogy a társszülő is elhozhatja a gyereket, mások nyíltan vállalják családalapításuk módját. Az LMB-szülők gyakran küszködnek a környezetükből származó mikroagressziótól, amit előítéletes, megbélyegző viccek, szólások, hibás előfeltevések formájában élnek meg.

Bátki Anna tanulmánya az örökbefogadó családokról szóló tanulmányának a következő címet adta: *Mikor a gyerekek és szülei egymásra találhatnak*. Ezekben a családokban a családtagok között nincs vérségi kapcsolat, a kötelékek alapja a szülők elhatározása. Az örökbefogadásban közreműködő gyermekvédelmi szakemberek minden esetben azt az alapelvet követik, hogy a gyermeknek szeretnének megfelelő szülőt találni, nem a szülőnek gyermeket. Egy gyermek akkor válik örökbe adhatóvá, ha a vér szerinti szülők lemondanak róla, vagy ha a gyámhivatal

örökbe adhatónak nyilvánítja. A szerző részletesen áttekinti az örökbefogadni vágyók alkalmasságának vizsgálatát, az örökbefogadás jogi szabályozását, a közreműködő gyermekvédelmi szakemberek szerepét a folyamatban; a nyílt és a titkos örökbefogadás közötti különbségeket.

Lélektani értelemben az örökbefogadással egy olyan háromszög jön létre, melynek egyik csúcán a gyermek, a másikon a vér szerinti szülők, a harmadikon az örökbe fogadó szülők helyezkednek el. A vér szerinti szülőknek rengeteg féle okuk lehet, amiért nem tudják felnevelni a gyereket, sok esetben a leginkább felelős döntést hozzák azzal, hogy lemondanak gyermekükről; mégis ez a tény éveket, évtizedekig eltartó traumát jelenthet számukra.

Abban az esetben, ha a gyermeket egy ideig a vér szerinti családja neveli, de egy idő után valamilyen okból nem tud tovább gondoskodni róla, a szülőknek nyújtott különféle segítségnyújtási formák nem járnak eredménnyel és a tágabb családban sincs senki, aki nevelni tudná a gyereket, akkor legvégső esetben a gyerek kiemelésére kerül sor. Ez szinte minden esetben sok fájdalommal, sérüléssel járó folyamat, akkor is, ha a gyerek valószínűleg jobb, stabilabb körülmények közé, nevelőszülőkhöz kerül átmeneti időre. Ha a vér szerinti család nem tudja rendezni a körülményeit, nem válik alkalmassá a gyerek nevelésére, a szülők nem tartják a kapcsolatot a nevelőszülőnél elhelyezett gyerekükkel stb., akkor kerülhet sor a gyerek örökbeadhatóvá nyilvánítására és kezdődhet el az örökbefogadási folyamat. A gyermek sorsa ezzel hosszú távon rendeződhet, ugyanakkor meg kell élnie a nevelőszülőktől való elszakadást. A legfontosabb vesztesége ugyanakkor az marad, hogy a vér szerinti szüleitől el kellett szakadnia, amit sok gyerek úgy él meg, hogy „nem kellettem” nekik.

Az örökbefogadó szülők gyakran szembesülnek olyan viselkedésformákkal, melyek a gyerek korábbi életszakaszában megélt traumák, gondozóváltások, bántalmazások stb. következményei. Ezekkel szembesülve kompetencia-érzésük gyakran csökken, a vér szerinti kötelék hiányából fakadó következménynek tekintik a gyerekekkel kapcsolatos nehézségeket. Mivel az örökbe fogadó családok másképp keletkeznek, mint a vér szerintiek, gyakran kérdések merülnek fel azzal kapcsolatban, hogy a gyerekek és a környezetüknek (például iskolatársaknak, pedagógusoknak) miként és hogyan mondják el az örökbefogadás tényét. Az erre vonatkozó családon belüli beszélgetéseket jó már kisbaba kortól elkezdni, így ha a gyerek nem is érti pontosan, amit mondanak, de azzal az élménnyel nőhet fel, hogy mindig is tudta, hogy örökbe fogadták. A szerző áttekinti a testvérek szerepét, a kamaszkori krízis sajátosságait örökbe fogadott gyerekek esetében, majd az örökbe fogadó családok számára igénybe vehető támogatási lehetőségek összefoglalásával zárul a fejezet.

Befogadlak, bármerről jössz, elengedlek, ha jó helyre mész. Ezt a címet viseli M. Ribiczey Nóra tanulmánya a nevelőszülői családokról. A címben nagyon jól megragadja e családok egyik legfontosabb jellemzőjét, ti. hogy ott általában átmenetileg él a gyerek; a nevelőszülőktől vagy hazakerülhet a vér szerinti szülőkhöz, amennyiben erre a feltételek adottá válnak, vagy örökbe adható lesz. Nevelőszülőnél élve a gyerek jogilag nem válik a család tagjává, ugyanakkor nagyon fontos, hogy biztonságban legyen, kötődhessen a család tagjaihoz.

Ez a fejezet is részletesen áttekinti a nevelőszülőségre vonatkozó jogi szabályozást, a nevelőszülők alkalmasságának vizsgálatát és képzésüket; ugyanakkor felhívja a figyelmet arra

a jelenségre, hogy sokkal kevesebb nevelőszülő van, mint amennyire szükség lenne ahhoz, hogy a gyermekvédelmi törvény szellemében minden 12 év alatti szakellátott gyermek nevelőszülőnél nevelkedhessen. Az örökbe fogadó szülőkhöz hasonlóan a nevelőszülőknek is meg kell küzdeniük a gyerek korábbi traumáinak – többek között a nevelésbe vétel körül történtek – hatásaival; ezen kívül azokkal a tapasztalatokkal, melyeket a gyerek a vér szerinti családjában szerezhetett – lehetett erőszak, szerhasználat stb. tanúja vagy áldozata, ami a kiemelését elkerülhetetlenné tette.

A szerző a nevelőszülők előtt álló speciális kihívásként írja le a gyermek múltjából származó traumák feldolgozásának feladatát, az átmenetiség megélését, valamint a vér szerinti szülővel való kapcsolattartás nehézségeit. A gyermekhez való kapcsolódás, ugyanakkor a hazagondozás vagy az örökbeadás támogatása is jelentős érzelmi feszültséget jelenthet a nevelőszülők számára. Szintén megterhelő lehet a gyermek traumáinak másodlagos megélése, valamint a környezet előítéletessége a nevelt gyermekkel kapcsolatban. A nevelőszülők támogatására tanácsadói rendszer működik; a tanulmány ezen kívül a nemzetközi irodalom alapján számos, a nevelőszülők és a náluk nevelkedő gyerekek számára kidolgozott segítségnyújtási formát is bemutat.

Nguyen Luu Lan Anh és Boreczky Ágnes tanulmánya a többkultúrájú: a Magyarországon tartósan letelepedett bevándorló családokról, illetve az olyan, szakszóval interetnikus családokról szól, melyben a pár tagjai közül egyikük vagy mindkettejük másik kultúrában nőtt fel. Sokan közülük Ázsiából érkeztek, de szintén nagy csoportot alkotnak a határon túlról származó magyarok is.

A demográfiai adatokat ebben a fejezetben is a jogi környezet áttekintése követi. A transznacionális családok tagjai sokszor rövidebb-hosszabb ideig más-más országban élhetnek, de így is átélik az összetartozás érzését, a gondoskodást. A transznacionális családban a gondoskodás különféle aspektusai gyakran szétválnak: az anyagi, a gyakorlati, az érzelmi-morális gondoskodás olykor megoszlik a családtagok között, máskor váltják egymást ezekben a szerepekben. Az ún. hátrahagyott családtagokról való gondoskodás körüli nehézségeket nem tárgyalja, csak említi a tanulmány. Ezekben a családokban egy vagy több családtag fejlettebb, gazdagabb országban vállal munkát, hazautalásokkal anyagilag támogatja az otthon maradtakat, de a konkrét gondoskodási feladatokat utóbbiak látják el.

Ezekben a családokban az identitás alakulása sokféleképpen zajlik: a származási ország kultúrájának megőrzése iránti vágytól kezdve az attól való megszabadulás iránti törekvésig sokféle változattal találkozhatunk, ami az idő múlásával is folyamatosan változik, miközben ún. kulturális keretváltás történik. Mind a felnőtteknek, mind a gyerekeknek a származási és az új lakóhelyük szerinti kultúrában meg kell tanulniuk boldogulni; ehhez különféle akkulturációs stratégiákat használhatnak, de ez az átalakulás mindenképpen sok stresszel jár. Az egyes generációk között különbség lehet abban, hogy az akkulturációs folyamat melyik fázisában tartanak: sokszor a szülők a származási kultúra, a gyerekek a befogadó ország kultúrája felé nyitottabbak, így ők lesznek szüleik felé a közvetítők, tolmácsok. A diszkriminációról, a traumatikus élményekkel, esetleg kísérő nélkül érkező gyerekekkel kapcsolatos problémákról említést tesznek a szerzők, de nem fejtik ki ezt a kérdéskört alaposabban.

F. Lassú Zsuzsa tanulmánya azokról a családokról szól, melyben a szülő(k) mentálisan sérülékeny(ek). Ebben a megközelítésben nem csak a diagnosztizált zavarokat veszik figyelembe, hanem a mentális betegségekkel gyakran együtt járó megbélyegzést és kirekesztettséget is. A biológiai hajlam és a negatív környezeti hatások együttműködését tartja a megbetegedések forrásának, amit azonban számos védőtényező tud megelőzni vagy csökkenteni. A mentálisan sérülékeny szülők gyerekei a szerző véleménye szerint sokszor „elfeledett gyermekek”, akik csak akkor kerülnek a segítő szolgáltatások látókörébe, mikor már náluk is valamilyen tünet jelentkezik.

Az érintett szülők gyakran elzárkózva élnek, vagy a környezet távolodik el a segítségre szoruló családtól. A gyerekek gyakran bevonódnak a szülői alrendszerbe, parentifikált szerepet töltenek be, így a szülői és a gyermeki alrendszerek közötti határok túlzottan átjárhatóvá válnak. A szerző hangsúlyozza, hogy sok szorongás él azzal kapcsolatban, hogy a gyerekek is hasonló nehézségekkel fognak-e küzdeni, mint a szüleik. A biológiai hajlamon kívül a környezeti stresszorok ebben is nagy szerepet játszanak: a szülő elérhetősége a gyermek számára, a kötődés típusa, a tágabb környezet támogatása mind fontos szerepet játszik. Ilyen családokban a gyerekek sokszor elszigetelten élnek, főleg, ha titokként kell kezelniük a szülő problémáit. Ez a fejezet is a támogatási lehetőségek és stratégiák bemutatásával zárul.

Boros Boglárka *Amikor máshol landol a repülő...* című tanulmánya azokról a családokról szól, ahol eltérő fejlődésmenetű, vagy krónikus beteg gyermek él a családban. A demográfiai adatok bemutatása után ebben a szerző összefoglalja azokat a fogyatékoságtudományi, jogi és társadalmi alapismereteket, melyek erre az élethelyzetre vonatkoznak. Felhívja a figyelmet arra a paradigma-váltásra, ami az elmúlt évtizedekben lezajlott: a hagyományos egészségügyi modell mellett megjelentek más megközelítések; a társadalmi vagy szociális megközelítés, a bio-, pszichoszociális modell, a kulturális fogalmi modell, valamint az emberi jogi modell.

A rendszerszemléletű felfogás szerint bármely családtag problémája az összes többit is érinti, így az eltérő fejlődésmenetű vagy krónikusan beteg gyerek is az egész családra hatással van, a maga egyedi, megismételhetetlen módján. A családi szerkezet egészségmodellje a családon kívül a rendszer részének tekinti a támogató közeget, többek között a szakembereket is, a közöttük lévő interakciókra fókuszál, a családok kontrollérzetének és életminőségének támogatását helyezi fókuszba. Elsősorban a megküzdést lehetővé tevő folyamatokra koncentrálnak, központi kérdése az, hogy miként illeszkednek össze a betegség vagy az eltérő fejlődésmenet okozta nehézségek a család rendelkezésére álló erőforrásokkal. A családi rendszer állapotát számos tényező befolyásolja: az erőforrások és a sajátosságok feltérképezése a segítő szakemberek feladata – ehhez gazdag szempontrendszert kapunk a tanulmányban. A családok e csoportjának is számos stresszforrással kell megküzdenie. A fejezet a szakemberek részéről érkező támogatási lehetőségek összefoglalásával zárul.

Prónay Beáta és Gombás Judit tanulmánya azokról a családokról szól, melyekben az egyik, vagy mindkét szülő fogyatékos vagy krónikus beteg. A szerzők szembeszállnak azzal a közkeletű elképzeléssel, miszerint ezek a családok örömtelenül, folyamatos segítségre kárhóztatva élnek. A családi rendszer betegségmodellje épp ezeknek a családoknak a sokszínűségére hívja fel a figyelmet: a fogyatékoság is lehet sokféle, nem mindegy, hogy veleszületett, vagy később keletkezett; szülők esetében annak is fontos szerepe van, hogy a

fogyatékosná vagy krónikus beteggé válás a gyermek(ek) megszületése előtt vagy után következett be. A szülő(k) fogyatékosága vagy krónikus betegsége nem befolyásolja közvetlenül a gyermekek jóllétét, hanem a családi működés szűrőjén keresztül hat rájuk.

Az értelmi fogyatékos, vagy intellektuális képességzavarral élő szülők esetében különösen fontos a szülőedukáció, mely a gondozási feladatok ellátásában segítheti elsősorban a szülőt. A látássérült szülők számára szintén jelenthet ez nehézséget, ugyanakkor a nagyon rosszul, vagy egyáltalán nem látó szülők számára a hallásos, tapintásos jelzések általában felértékelődnek; számukra az az időszak jelenti a legtöbb kihívást, mikor a gyermek már jár, de még nem beszél. A siket szülők túlnyomó többsége halló gyermeket nevel. Ezek a gyermekek kétnyelvű környezetben nőnek fel: míg otthon a jelnyelvet, addig a halló környezetben a beszélt (szájról olvasott) beszédet tanulják meg. Ez a tanulmány is a lehetséges segítségforrások áttekintésével zárul.

Herczog Mária a veszélyben lévő, illetve a veszélyeztetető családokról írott tanulmánya zárja a kötetet. A magas kockázatú, sokproblémás családok jellemzőinek áttekintésével indul a fejezet; a veszélyeztetettséget egy olyan keretfogalomnak tekinti, mely inkább valószínűséget jelöl; ha a kockázatok ellenében a védőfaktorok jól működnek, erőteljes hatásuk semlegesítheti vagy legalább csökkentheti a veszélyeztetető tényezők hatását. A veszélyeztetettség fogalma térben, időben, társadalmanként erősen változó fogalom, ezért gyakran alakul ki nyelvzavar a sokproblémás családok és segítők között. A veszélyeztetető családban felnövő gyermekek gyakran élnek meg bizonytalanságot; kiszámíthatatlan, befolyásolhatatlan számukra a jövő. A családban megtapasztalt problémák miatt a gyermek sokszor önmagát hibáztatja; bántalmazó kapcsolatokban a gyermekek állandó készenléti állapotban élnek. Ebben a helyzetben ugyanakkor egy biztonságot nyújtó, elérhető felnőtt fontos védőtényező lehet számukra.

A veszélyeztetett/veszélyeztető családok gyakran elszigetelten élnek, a problémák kevésbé láthatóak, a családot nehezen tudják elérni a segítők, holott a törvényi szabályozás, a szakmai protokollok részletekbe menően leírják a szakemberek, illetve az ún. jelzőrendszer feladatait. A családok más esetekben egyszerre több helyen is igénybe vesznek segítséget, azonban ha ezek nincsenek megfelelően egyeztetve, gyakran gyengíthetik, vagy akár kiolthatják egymás hatását, így mindenképpen a családra, annak egyedi helyzetére szabott, összehangolt szolgáltatások lehetnek sikeresebbek. Ez a fejezet is a támogató programok bemutatásával zárul, külön figyelmet szentelve annak, hogy milyen tényezők vezetnek nagy valószínűséggel egy-egy támogató program sikeréhez.

A gazdag szakirodalomra támaszkodó, tudományos igényű megírt könyv a szakértőknél szélesebb olvasóközönségnek is szól, erről a jól érhetően, nem tudományos szakzsargonban megfogalmazott szöveg és az esetpéldák gondoskodnak. Azt hiszem, szociális munkásként a fent felsorolt családtípusokon kívül másféle összetételű, működési sajátosságaikat tekintve a fentiekől eltérő családokkal is találkozunk. Nagy örömmel venném a szakmában dolgozók részéről ezeknek a családoknak hasonlóan igényes bemutatását.